

Azerbaycan Dokumacılık Geleneği

AZERBAIJAN CARPET-MAKING TRADITIONS

RÖYA TAGIYEVA*

ÖZET

Günümüzde geçmişin manevi mirasının derinden öğrenilmesi, korunması ve her bir kesin bilinçaltı objesine dönüşmesi çok önemlidir. Azerbaycan'ın çağdaş cemiyetinin gelişiminde kültürel mirasın tetkiki, etnik kendine haslığına ifadesi ve belirlenmesi önemli hususlardandır.

Dokumalar kendilerinde halkımızın tarihi ve sosyal yönde geçtikleri uzun yolu yansıtır. Tarihi-kültürel süreçlerin çeşitliliği kendini dokumaların karakterinde, dokuma tekniğinde, hazırlanma bölgesinde, üzerindeki desenlerde, elementlerde gösteriyor. Boşuna, halı tarihtir, geçmişle bağlı bilgileri bizlere ötüren kaynaktır deniliyor.

Dokumaların aldığı isimler de hususi ilgi kaynağıdır: palas, cecim, zili, verni, kayık, gedceri, şedde, çul, sumak. Dokumalara verilen adlar özel olarak dokumacılar tarafından düşünüldü, fakat çoğu zaman tarihi, kültürel ve sosyal faktörlerin etkisiyle bu isimlerden bazıları değişebiliyordu. Maalesef, hala Azerbaycan'da dokumaların taşıdıkları isimler araştırma konusu olarak yeterince ilgi çekmiyorlar. Bunun sonucu olarak da dokumaların taşıdıkları ilkin adlar göz önünde bulundurulmadan, incelenme zamanı aynı dokumalar farklı şekillerde adlandırılıyorlar ki, bu da onların doğru anlaşılmasına ve kabullenilmesine engel oluyor.

Bağımsız Azerbaycan'ın milli gelenekleri geliştirerek ve yaşatarak dünyevi entegrasyon sürecine katıldığı devirde bu konu daha da aktüeldir. Türk halklarının etno-kültürel dinamikliğinin gelişimi ile bağlı olarak bedii sürecin önemli unsuru olan bahsini ettiğimiz sorunun aktüelliği halkımızın etnik bilincinin yükselmesi ile daha da artıyor.

Dokuma adlarının incelenmesi onların tarihini bilmeye, gelişim sıralamasını belirlemeye, sembolün etno-şuurlu ve evrensel özgünlük arketipleri ile alakasını yüze çıkarmaya ve nihayet bu dokumaların gelişim özelliklerini, geçmiş ve çağdaş durumunu yansıtan terimler sisteminin kurulmasına destek olacaktır.

Azerbaycan dokuma adlarında eski Türk kökenli daha derin tabakalar mevcuttur. Bunun dışında yalnız Türk etnomisi ve toponomisiyle bağlı adlar eski kabul ediliyor.

Mevcut durumdan çıkış yolu bulmak amacıyla dokumaların geleneksel terminolojisinin ilkin sisteminin tetkikinin berpası ve buna dayalı olarak Azerbaycan dokumalarının vasıflandırılması teklif ediliyor.

Anahtar kelimeler: Dokuma, havsız dokuma, motif, desen, iplik.

ABSTRACT

Today it is necessary to learn, to protect the past of spiritual legacy and be overturned to the consciousness object of each private. Investigating development of the modern society of cultural heritage of Azerbaijan, expression and specify of the ethnic originality is one of important conditions.

Carpet shows the long way which historical and social factors of azerbaijan people have passed in yourself. Variety of the cultural and historical process has been reflected in the carecter of the carpets, on the technique of the weaving, on its preparing place also on the patterns and elements giving on the carpets. They have not say in vain that carpets are history, it is the means of passing information from the past till now. On each flower, pattern has thousand of mysteries, thousand of languages. Names of the flat woven carpets raise special interest in people: palas, jejim, zili, verni, qayıq, qedjeri, shedde, chul, sumakh.

The names of the carpets have been thought by themselves. At the same time the meaning of the carpet was changed depending its depending its history, cultural and social factors.

Unfortunately, the names of the flat woven carpets of Azerbaijan is not special object of to be learning. In the as a result, the primary of the carpets are called differently during investigating, so it prevents to know and accept them. Today it is urgent to be included to the process of wordly integration by developing and immortalizing the independent Azerbaijan. Urgency of the problem important factor of the art process and connected with development of the etno cultural dynamic of the Turkish people is raising connected with the increasing of the ethnic consciousness of the Azerbaijanis in the modern condition.

Learning the names of the carpets will help to know their history, to show succession of the development, to become clear the connection with symbolic etno conscious and universal mental archetypes, building system of the terms surrounding the past and the present situation, features of development of the flat woven carpets.

Key words: Weave, pile-less weaving, motive, pattern, niddle,

* Prof. Dr, Letif Kerimov adına Azerbaycan Halısı ve Halk Tatbigi Sanatı Devlet Müzesi
E-posta: tagiyeva_r@rambler.ru / mail@azcarpetmuseum.az

1. Palas. Bakı.
Azerbaycan.
XX y.y.
Evvəli. Şəxsi
kolleksiyon.

Günümüzde geçmişin manevi mirasının derinden öğrenilmesi, korunması ve herbir kesin bilinçaltı nesnesine dönüşmesi çok önemlidir. Azerbaycan'ın çağdaş cemiyetinin gelişiminde kültürel mirasın tetkiki, etnik kendine haslığın ifadesi ve belirlenmesi önemli hususlardandır.

Dokumalar kendilerinde halkımızın tarihi ve sosyal yönde geçtikleri uzun yolu yansıtır. Tarihi-kültürel süreçlerin çeşitliliği kendini dokumaların karakterinde, dokuma tekniğinde, hazırlanma bölgesinde, üzerindeki desenlerde, elementlerde gösteriyor. Boşuna, halı tarihtir, geçmişle bağlı bilgileri bizlere ötüren kaynaktır denilmiyor.

Dokumaların aldığı isimler de hususi ilgi kaynağıdır: *palas, cecim, zili, verni, kayık, gedceri, şedde, çul, sumak*. Dokumalara verilen adlar özel olarak dokumacılar tarafından düşünülmüştü, fakat çoğu zaman tarihi, kültürel ve sosyal faktörlerin etkisiyle bu isimlerden bazıları değişebiliyordu.

Maalesef, hala Azerbaycan'da dokumaların taşıdıkları isimler araştırma konusu olarak yeterince ilgi çekmiyorlar. Bunun sonucu olarak da dokumaların taşıdıkları ilkin adlar göz önünde bulundurulmadan, incelenme zamanı

aynı dokumalar farklı şekillerde adlandırılıyorlar ki, bu da onların doğru anlaşılmasına ve kabullenilmesine engel oluyor.

Bağımsız Azerbaycan'ın milli gelenekleri geliştirerek ve yaşatarak dünyevi entegrasyon sürecine katıldığı devirde bu konu daha da aktüeldir. Türk halklarının etno-kültürel dinamikliğinin gelişimi ile bağlı olarak bedii sürecin önemli unsuru olan bahsini ettiğimiz sorunun aktüelliği halkımızın etnik bilincinin yükselmesi ile daha da artıyor.

Dokuma adlarının incelenmesi onların tarihini bilmeye, gelişim sıralamasını belirlemeye, sembolün etno-şuurlu ve evrensel özgünlük arketipler ile alakasını yüze çıkarmaya ve nihayet bu dokumaların gelişim özelliklerini, geçmiş ve çağdaş durumunu yansıtan terimler sisteminin kurulmasına destek olacaktır.

Azerbaycan dokuma adlarında eski Türk kökenli daha derin tabakalar mevcuttur. Bunun dışında yalnız Türk etnomisi ve toponomisiyle bağlı adlar eski kabul ediliyor.

Mevcut durumdan çıkış yolu bulmak amacıyla dokumaların geleneksel terminolojisinin ilkin sisteminin tetkikinin berpası ve buna dayalı olarak Azerbaycan dokumalarının vasıflandırılması teklif ediliyor.

1. Palas: Azerbaycan düz dokuma yaygıları arasında en geniş yayılan türdür (fotoğraf. 1). Palas neredeyse tüm geleneksel dokuma merkezlerinde üretilmiştir. Onun üretiminde ketan, kenef, kendir gibi bitkiden, yünden, pamuktan, deve yünü ve ipekten yapılmış iplikler kullanılmıştır.

Palasın yapısını iki çeşitli iplik oluşturuyor: atkı ve çözgü. Sade veya koyu renkli çözgü iplerinin arasından çeşitli renklerde atkı iplerinin ensiz şeritler halinde geçirilmesinden oluşuyor. Onun üretim süreci desenin sade yöntemle esas kısımdan geçirilmesiyle oluşuyor. Dokumacılar palası tüm Azerbaycan'da makbul olan yatay çizgilerden oluşan geleneksel desenlerle süslüyorlardı. Fakat her bir dokumacı eserinin renk özelliklerini ve kompozisyonunu belirlemekte özgürdü. Dokumacılar çizgilerin ölçülerini değiştirerek renk uyumlarını da değiştiriyor ve sonuçta palasların

sayısız güzel örneklerini yaratıyorlardı. Palasın en önemli özelliği her iki yüzünün de kullanılabilir oluşu idi.

Günlük yaşamda hem çadırların kurulmasında, hem de yer yaygısı, örtü, giyim vs. gibi de kullanılan palaslar eski devirlerde ve orta yüzyıllarda yas ve düğün merasimlerinde geniş yer alıyorlardı. Hükümdar ve aile üyeleri-

nin yas merasimlerinde şehir minareleri adeta palasa bürünürdü. Dini törenlerde genelde palas giyim gibi kullanılmış ve genellikle Azerbaycan'da palas geymek geleneği mevcut olmuştur. Palas, Azerbaycan'ın her bir bölgesinde (Kuba, Şirvan, Muğan, Bakü, Karabağ, Gence, Kazah, Göyce, Borcalı, Güney Azerbaycan) dokunmuştur ve bu bölgelerde üretilen en eski örnekler I-II y.y.-a ait Mingecevir mezarlıklarında bulunmuştur. Bazı Arap kaynaklarında X y.y.-a ait Muğan'da dokunmuş palasların ününden söz ediliyor.

Bakü'ye ait Hocahesenli, Gobu, Güzdek ilçelerinde, Şirvan, Karabağ, Göyce ve Tebriz gibi bölgelerde ender palas örnekleri dokunuyordu. Hocahesenli ve Gobu ilçelerinde özel siparişle ince, zarif, yüksek kaliteli Çiyi palasları dokunuyordu (Fotoğraf 2). Bu palaslar ölçülerine bağlı olarak değil, daha çok çekisine göre değerlendiriliyordu. Zamanında Çiyi palası "suzeni" - sofa gibi kullanabilmek için onun çizgilerinin üzerine ek desen ipliğinden işleme yöntemi-çitemeyle desen ilave ediliyordu. Daha sonraları desenlerin palaslara dokuma sırasında islenmesi onların esas vasfına dönüşmüştür. Fakat çiteme kelimesi bu palasların isminde kendini korumuştur ve anlaşılır kadarıyla Çiyi palas-desenli palas demektir. Eski Türkçede "çi/yi", "çi/kin" kelimesi işleme yöntemiyle desen vurma, işleme demektir. Günümüzde Azeri Türkçesinde dikme ve işleme anlamında kullanılan çiteme kelimesinin esasını da "çi"-kökü oluşturuyor. Çiyi palaslar ince ve zarif dokumalar oldukları için onlardan yer yaygısı olarak faydalanılmıyor, yalnız duvarda süs, perde, örtü, genç kızlara çehiz gibi kullanılıyordu.

Günlük yaşamda kullanılan birçok eşyalar palas dokunuşlu oluyorlardı. Göyce'de yorgan-döşek takımı palas adlanıyordu. Çeşitli bölgelerimizde palas Hene, Kesa, Kilim olarak da biliniyorlardı.

2. Cecim: Havsız dokuma nevrlerinden biri de cecimlerdir (Fotoğraf 3-4). Cecimler genelde pamuk, yün özellikle de keci (yararsız kozalardan edinilen kaba ipek iplik) ve kaliteli ipekten hazırlanmış ipliklerden dokunu-

2. Ciyi palas.
Bakı qrupu.
Azerbaycan.
XX y.y.
Evveli. Şaxsi
kolleksiyon.

3. Cecim. Qarabağ. Azərbaycan. XX y.y. Evveli. Azərbaycan Halısı ve Halq Tatbiki Sanatı Devlet Muzesi.

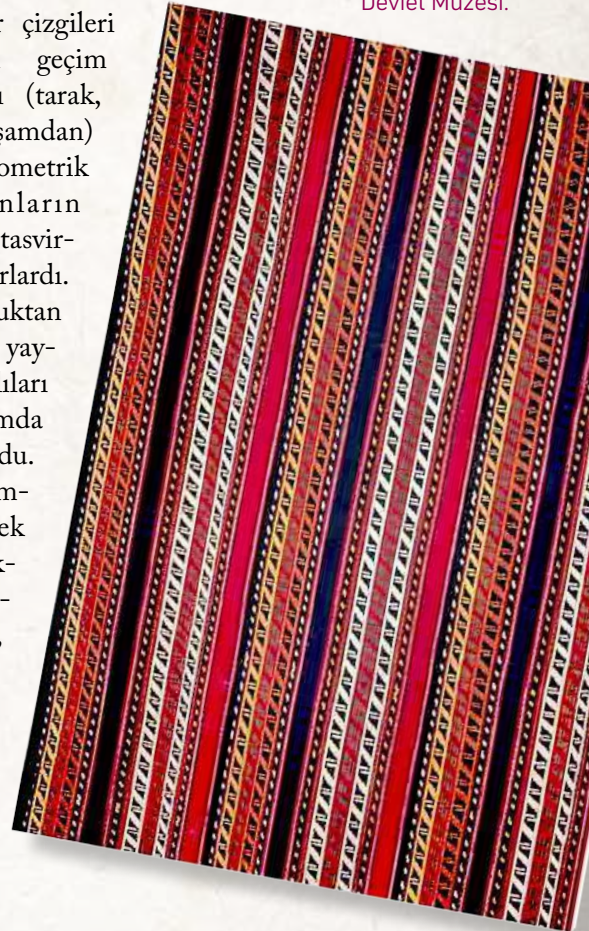
luyordu. Bazen pamuk veya pamukla yünün karışımından hazırlanmış cecimlerle de karşılaşmak mümkündür. Cecimin yapısını iki farklı sistemli iplik oluşturuyor: atkı ve çözgü. Çözgüleri renkli (beyaz, kırmızı, sarı, koyu bej vs.) ipliklerden geriliyor ve bunların arasından geçirme tekniği ile tekrenkli atkı iplikleri tekbir-çapraz geçiriliyor. Çözgü ve atkının sıklığı eşit olmuyor, genelde çözgü iplikleri çok sıkı gerilir, boyanmamış atkı iplikleri bir alt bir üst sıkıca geçirilerek çözgülerin arasında saklanıyor ki, böylece çözgü yüzlü "cecim" oluşuyordu. Atkı iplikleri çözgü iplikleriyle nispette kalın olduğu için cecimin yüz kısmı kabarık oluyordu. Bu tarz dokumalar genelde yatay yer tezgahında yapılıyordu. Cecimin eni 25-30 cm.-i geçmezken uzunluğu 15m.

ve daha fazla olabiliyordu. Böylece ensiz dokunmuş cecimlerden yapılacak ürünlerin (döşek, perde, geyim vs.) ölçüsüne uygun olarak kısımlara bölünerek kesiliyor ve birbirine dikiliyorlardı. Cecimler de palaslarda olduğu gibi çizgilerle süsleniyorlardı, fakat bu çizgiler palaslardakinden farklı olarak dikey yönde oluyorlardı. Bu çizgilerin yapısına göre cecimler sade ve mürekkep oluyorlardı. Nahcevan'lı dokumacılar bu çizgileri "tel", onların aralarındaki tomurcukları ise "nigar" adlandırıyorlar. Cecimin yününün rengi ve kalitesine bağlı olarak hamar, tek renkli ve çiçek desenli cecimler mevcuttur. Cecimlerin bezek yapısı çeşitli ve çok zengindir. Cecimleri süsleyen çeşitli dikey çizgiler farklı, efektif, parlak ve dekoratifdirler. Çoğu hallerde dokumacılar çizgileri günlük geçim eşyaları (tarak, iplik, şamdan) ve geometrik

üsluplaştırılmış tasvirleri ile süslüyorlardı. Yünden ve pamuktan dokunan cecimler yaygı ve duvar halıları gibi günlük yaşamda geniş kullanılıyordu. Zamanında cecimden kadın ve erkek geyimleri, döşek-yüzü, yüküzü, çeşitli örtüler, çanta, hircun, eğer yüzü vs. eşyalar yapılırdı.

Azərbaycan'da cecimin başlıca üretim merkezleri Ka-

4. Cecim. Qarabağ. Azərbaycan. XX y.y. Evveli. Azərbaycan Halısı ve Halq Tatbiki Sanatı Devlet Muzesi.

rağ, Kazah, Nahcevan, Şeki ve Şirvandır. Bunun dışında Güney Azerbaycan'da da cecim dokuma merkezleri vardır. Şirvan'da cecimler genelde ipekten, Karabağ'da yünden, Göyçe'de ise pamuktan dokunuyor. Dikey çizgiler üzerine yapılan desenler cecime iki yöntemle işleniyor: dokuma zamanı geçirme ve kayak tekniği ile veya dokuma bittikten sonra işleme usulü ile. Dokunma tekniği ve bedii özelliklerine göre cecimler iki kısma bölünüyorlar: alaköy ve hemyan cecimler.

kalitesine göre fakir palası gibi nevle-re bölünüyor. Zili Bakü'de kayak-palası, Karabağ'da kayak, ladı, şedde, Kazah'da kayak, ladı, Tovuz'da derme, Güney Azerbaycan'da ladı, vernı, zilu vs. adlarla tanınıyor. Göyçe'de ise ziliye ölçülerine bağlı olarak halı, gebe ve büyük halı diyorlardı. Geneldeyse her türlü yer yaygısı hatta hasır bile çoğu zaman zili adlanıyordu.

4. Ladı: Yün ve pamuktan yapılan ipliklerden dokunan ladılının dokunma yapısının

esasını üç farklı iplik oluşturuyor: atkı, çözgü ve ek olarak desen ipliği. Ladılar geçirme tekniği ile, desen ipinin çözgü iplerinin arasından yatay yönde, çeşitli şekilde geçirilmesiyle dokunuyor ki, bu geçirmeler sonucu "sırıklar" oluşuyorlar. Bu tarz dokuma ladı tekniği adlanıyor (Fotoğraf 7). Bu tekniği palas tekniğinin bir şekli gibi kabul edebiliriz. Fakat bu dokumalarda atkı ipleri çözgü iplerinin arasından belirli say hesabıyla geçiriliyorlar. Bunun sonucu olarak da genişleyip daralan, farklı ölçülü yatay desenli ürünler oluşuyor. Ladılar iki yöntem esasında dokunuyorlar: birinci yöntemde ladılar dikey tezgahda dokunuyor, yerliği tekrenkli, şal gibi hem çözgü, hem atkı yüzü veya palas gibi yalnız atkı yüzü olur, desen ipliği bir üst, iki alt çözgüye geçiriliyor ve oluşun narin, kabarık geçirmeler "sırıklar" şeklinde desenler oluşturuyorlar. İkinci yöntemle dokunan ladının yer tezgahında cecim

3. Zili: Havsız dokuma örneklerinden biri de zilidir (Fotoğraf 5, 6). Kompozisyon ve desen yapısına göre zililer çok çeşitlidirler. Zililer yün, ipek ve pamuk ipliklerden dokunuyorlar. Zililerin dokunma tekniği, kullanımı, rengi, düzenlenmesi dokunduğu bölgeyle sıkı bağlıdır. Bu dokumaların sabit yapısı yoktur. Onun dokunmasında ladı, şedde, vernı gibi havsız dokumaların yapısına has teknolojik prensiplerden yararlanılıyor.

Zililer ibadet dokumaları, perde, duvar örtüsü, döşek gibi kullanılır. Günümüzde de zililer genelde camiler için dokunuluyorlar. Bu tür zililer esasen lacivert - beyaz veya kırmızı-beyaz renkte oluyor, bordürlerinde de Namazlık dokumalara has arap kaynaklı dini yazılar

yer alıyorlar. Başlıca zili üretim merkezleri Karabağ, Kazah, Bakü, Nahcevan, Göyçe ve Güney Azerbaycan'dır. Zili tekniğine göre: karımış fers, kullanımına göre: namazlık, bedii özelliklerine göre: damarlı ve zili kuşlu, zili şedde, hacı nağı zilisi,

5. Zili. Bakı. Azerbaycan. XX y.y. Azerbaycan Halısı ve Halq Tatbiki Sanati Devlet Muzesi.

6. Zili. Qazax. Azerbaycan. XX y.y. evveli. Azerbaycan Halısı ve Halq Tatbiki Sanati Devlet Muzesi.

9. Sumax.
Şirvan.
Azerbaycan.
XX y.y.
Azerbaycan
Halısı ve Halq
Tatbiki Sanatı
Devlet Muzesi.

7. Ladı. Qarabağ. Azerbaycan. XX y.y. ortaları.
Azerbaycan Halısı ve Halq Tatbiki Sanatı Devlet
Muzesi.

gibi kısımlarla, ensiz, çözümleri renkli, fakat cecimden farklı olarak tek renk geriliyor ve atıklar aynı renkte dokunuyorlar. Sonuçta yerliği tek renkli ve cecim gibi çözümlü oluyorlar. Ladı günlük yaşamda döşek, duvar örtüsü vs. gibi kullanılıyordu. Ladılar Azerbaycan'ın Karabağ, Kazah, Tovuz, Yardımlı bölgelerinde ve Güney Azerbaycan'da dokunuyorlar. Günümüzde ladı tekniğinde çalışan dokumacıların çoğu Azerbaycan'ın Yardımlı, Astara ve Lerik bölgelerinin dağ köylerine ait kişilerdirler. Ladı havsız dokumalarına Kazah ve Karabağ'da zili, Göyçe, Kazah ve Karabağ'da derme, Kazah, Göyçe, Borcalı' da derme kilim, Lenkeran'da geçirme palas deniliyor.

Ladı aynı zamanda havsız dokuma ürünlerinde sık kullanılan tekniktir. Bu teknik yöntemle diğer dokumalara: palaslara, ladı-cecimlere, şeddelere desen işleniyor. Yünden bazen de ipekten dokunan Sumak havsız dokumalarının ilmekleri bir kaç yöntemle yapılıyor (Fotoğraf 8, 9). Kayık tekniğinin iki usulünden çeşitli versiyonlarda, "sarma dolama" veya "halkalı dolama" usulüyle, bazense bir sıra soldan sağa "sarma dolama", diğer sıra ise soldan sağa "halkalı dolama" şeklinde dokunuyor. İlmeklerin yüzü bir sırada yukarıya, ikinci sırada aşağıya doğru yön alıyor ki, bu da buğday tanelerinin sümbülde sıralanmasını

veya saç örgüsünü anımsatıyor. Her bir ilmek sıralamasından sonra bir alt, bir üst atkı doyumlu geçiriliyor.

8. Sumax. Quba. Azərbaycan. XX y.y. birinci yarısı. Azərbaycan Halısı ve Halq Tatbiki Sanati Devlet Muzesi.

gibi kullanılıyordu. Sumakların ilk esas üretim merkezi Şirvan (Şamaxı) olmuş, aynı zamanda Güney Azerbaycan'da (Eher, Merend, Urmiya), Karabağ'da (Cebrayıl, Laçın) ve Nahcevan'da da dokunmuştur. Zamanla sumak'ın üretim merkezi Kuba'ya geçmiş ve XIX y.y.-da daha da yaygınlaşarak diğer bölgelere de sıçramıştır. Sumak'ın bedii oluşumunda Şirvan, Kuba, Karabağ, Gence halılarının kompozisyonundan geniş ölçüde yararlanılıyor.

5.Sumak: Zengin ve çeşitli karakterize edilmiş bitkisel motifler, iri altıköşeli, kare, romb biçimli göbekler gibi geometrik elemanlar "sumak" dokumalarına bayram havası veriyorlar. Bu dokumaların geleneksel deseni halk arasında "dolanğaç" gibi bilinen ve demek olur ki, tüm sumak dokumalarda kullanılan dalgaya benzer resimli çok küçük bordürlerdir.

Sumak günlük yaşamda döşek, duvar örtüsü gibi, küçük sumaklar (sumakçalar) ise ibadet için-Namazlık

Sumaklar dokuma yönüne göre-karımış ferş, ölçülerine göre sumakça, sumak palas, göllü palas adlandırılıyorlar.

Araştırmacıların kâsınca sumak ismi kendi kökünü Şamahı şehrinin adından alıyor. Bazı araştırmacılarca ise bu kelimenin kökü maldarlıkla uğraşan "kimak" tayfasının adıyla bağlıdır. Orta yüzyıllara ait Arap tarihçisi El-Istahri "kimak"ları türk tayfaları gibi kaydediyor. Yabancı kaynaklarda sumak ismi kayık tekniğine verilmiş ve "sumak tekniği" ifadesi kullanılmıştır. Oysa yerli dokumacılar hala bu tekniğe kayık ismini veriyorlar. Sumak'ın yerli genelinde sumak renginde oluyor ve yerliğin bu rengine göre bazı kilimlere sumağı kilim deniliyor.

6. Kilim: Havsız dokuma türlerinden olan kilimlerin kompozisyonu

iri ve küçük romblardan, gamaya benzer elemanlardan, kabarıklık desenlerden oluşuyor (Fotoğraf 10, 11).

11. Gezmeli Kilim. Şirvan. Azərbaycan. XX y.y. evveli. Azərbaycan Halısı ve Halq Tatbiki Sanati Devlet Muzesi.

10. Kilim. Bakı. Azərbaycan. XX y.y. evveli. Azərbaycan Halısı ve Halq Tatbiki Sanati Devlet Muzesi.

Üzerine bitki, hayvan ve insan tasvirlerinin hendesleştirilmiş figürleri işleniyor. Kilimler dokundukları bölgelere bağlı olarak kompozisyon, renk ve desenlerine göre farklılaşıyorlar. Günlük yaşamda sık yer alan kilimler yer yaygısı, duvar örtüsü, kapı yerine örtü gibi, perde, sofraya vs. gibi kullanılmış, onlarla deve ve katırlar süslenilmiştir. Başlıca üretim merkezleri Bakü, Kazah, Karabağ, Şirvan ve Tebriz'dir. Kilimin önemli özelliklerinden biri de her iki yüzünün kullanılabilir oluşudur. Çok ender hallerde tek yüzlü dokunuyorlar. Kullanılan materyale göre kilimler: kendir kilim, kenef kilim; tekniğine göre: turnaksız kilim, gezmeli kilim, karvud, tah-ta kilim, kullanım alanına göre bucak kilimi, dal kilimi, çadır örtüğü vs., bedii özelliklerine göre: haşiyeli kilim, küçük göllü kilim, küçük desenli kilim vs. gibi türleri vardır.

Kilim kelimesinin orta asırlarda Türk halkları arasında yaygın olan "kerim" kelimesinin tahrif olunmuş şekli olduğu varsayımı mevcuttur.

7. Verni: Daha bir havsız dokuma türü verni adlanıyor (Fotoğraf 12). Bu dokumalar genelde yünden, ender hallerde ise ipek ve pamuk iplikten yapılıyor. Verninin yapısını üç farklı iplik; çözgü, atkı ve ek olarak desen ipliği oluşturuyor. Her bir ilmek sıralamasından sonra alt veya üst atkı "doymulu" geçiriliyor. İlmekler tüm sıralamalarda soldan sağa, yanyana salınarak paralel, tekyönlü dizgi oluşturuyor ki, bu da verninin yüz kısmını tamamen kapatıyor. Sonuç olarak verninin yüz kısmını "desen ipliği" oluşturuyor. "Desen ipleri"nin uçları arka yüze çıkarılmıyor, atkılarının arasında kayboluyor.

Verniler iki kısımdan oluşuyor: sağ ve sol.

Daha sonra bu kısımlar birbirine dikiliyorlar. Bu nedenle Karabağ'da (Lemberan) bu dokumalar hemyan (çift taraflı) adlandırılıyorlar. Lenkeran'da verniye kayıklı kilim deniliyor. Verniler perde, yük örtüsü, döşek, örtü cadırlara dekoratif süs gibi kullanılıyordu. Muğan'da döşek gibi kullanılacak vernilerin arka yüzüne keçe dikiliyordu.

Vernilerin esas üretim merkezleri Karabağ (Berde, Susa, Ağcabedi, Cebrayıl, Lemberan), Kazah, Nahcevan ve Güney Azerbaycan'dır. Karabağ vernisinin süslemesinin esas elemanı neredeyse dokumanın tüm sahasını kapsayan "S" veya "Z" şekilli stilize edilmiş ejderha tasviridir. Ejderha bereket sembolü ve

12. Verni. Qarabağ. Azərbaycan. XX y.y. Azərbaycan Halısı ve Halq Tatbiki Sanatı Devlet Muzesi.

evin, kabilenin koruyucusu gibi biliniyordu. Aynı zamanda ejderha eski devirlerde kötü güçlerin de sembolü gibi tanınmıştır. Güney Azerbaycan'da dokunan verniler genellikle kuş ve ağaç tasvirleriyle süsleniyorlar. Orta asırlarda zarif dokunuşlu verniler bernu, perniyan, pernu da adlanıyordu. Bu tarz dokumaların birkaç nevi vardı ve onlar esasen döşek gibi kullanılıyordu.

13. Şal-şedde.
Muğan.
Azerbaycan.
XX y.y. evveli.

14. Dama-dama Şedde.
Gazah.
Azerbaycan.
XX. y.y.

Havsız dokuma türlerinden olan şedde yün, pamuk ve ipek ipliklerden dokunuyor. Şeddenin yapısını iki tür iplik oluşturuyor: çözgü ve atkı. Genelde şeddeler birbiriyle birleştirilmiş kırmızı veya kırmızı-lacivert renkli kısımlardan oluşuyor. Bununla beraber tek kısımlı kırmızı şeddeler, kırmızı, lacivert renkli dikey çizgili şeddeler de dokunuyordu. Şeddelerin esasen üç türü vardır: tekrenkli-şal; kareli-damalı şedde ve mezmunlu zili şedde, develi şedde (Fotoğraf 13, 14, 15, 16).
Günlük yaşamda şeddeden tören perde ve örtüleri gibi (çile şeddesi) faydalanılı-

yordu. Zamanla kalın dokunuşlu şeddelerden döşek, duvar örtüsü; zarif ve ince dokunuşlu şeddelerden ise kadın ve erkek giyimleri, sofra hazırlanıyordu. Küçük kırmızı şeddelerse ayakaltlığı gibi kullanılıyordu. Önemli şedde üretim merkezleri Karabağ (Kubatlı, Cebayıl, Ağdam, Berde), Kazah, Nahcevan, Güney Azerbaycan (Erdebil, Meskin, Muğan) ve Göyçe'dir. Tekniğine göre: gedirge, şal, şedde cecim, kullanımına göre: çille şeddesi, bey çadırı, godu parçası, şedde kilim, bedii özelliklerine göre: develi şedde, kare şedde vs. adlandırılıyordu. Bakü'de şedde kayak-palas, Karabağ'da zili, Nahcevan'da cecim, Güney Azerbaycan'da bucakkırağı, ocakkırağı (bucak kenarı, ocak kenarı) adlarıyla biliniyordu. Muğan bölgesinde pamuk iplikten dokunan palas ve küçük ölçülü palas şedde adlanıyordu. Şedde kelimesinin kaynağını "Şetrenc", "Sadeverd" yani satranç kelimesinden aldığı ihtimal ediliyor.

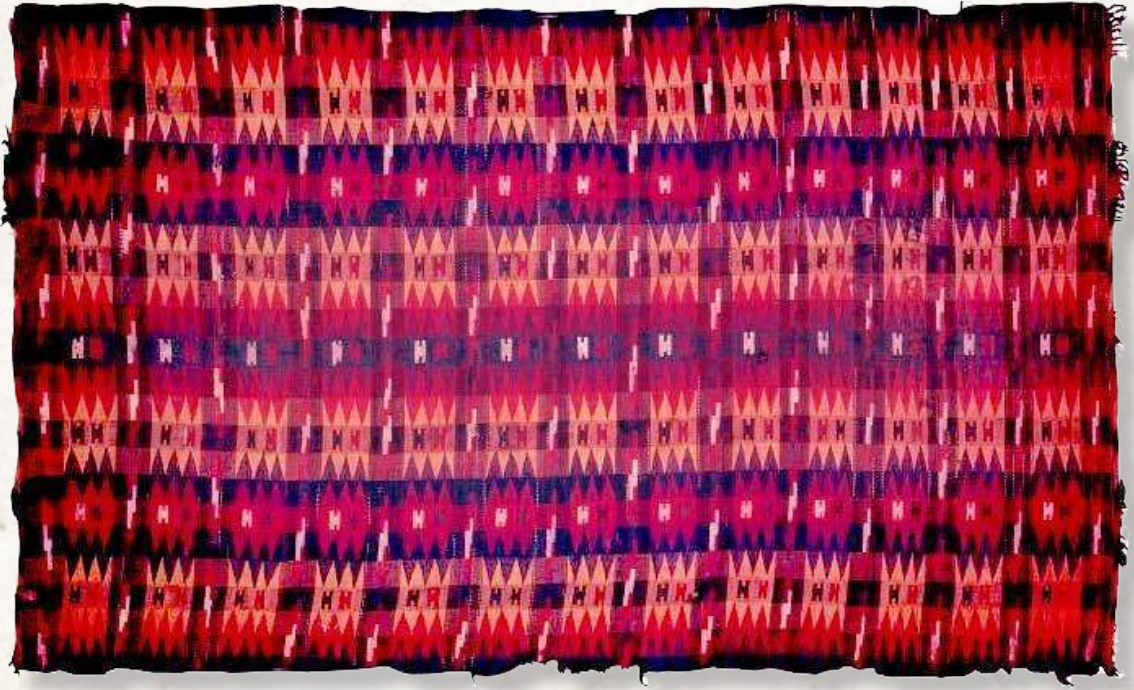
Nahcevan'da (Şahbuz) yer tezgahında dokunan zarif cecim, şedde-cecim adlanıyor. Şedde kilim ise gerdeklik kırmızı kilime verilen addır. VI-VII y.y.larda Güney Azerbaycan'da dokunan kaba palaslar Şeleng adlanıyorlardı. Değerli halıları rutubetden korumak amacıyla

15. Şedde. Qarabağ. Azərbaycan. XX. y.y. evveli.

16. Şedde. Qarabağ. Azərbaycan. XX. y.y. evveli.

17. Gedirgen Şedde. Şirvan Azərbaycan. XX y.y. evveli.

onların arka kısmına genelde şeleng dikiliyordu. Orta asırlarda kareli (damadama) şeddeler setrenc adlanırdı ve yün veya ipekten dokunuyorlardı.

Dikey enli, dalgalı çizgili şeddeler gedirge adlanıyorlardı (fotoğraf.17). Bu tarz desenler “okbaşı” veya “taraklı” gibi biliniyorlar. Gedirgeler yüksek kaliteli yün ve pamuktan yapılıyor. Onun yapısını iki tür iplik çözgü ve atkı oluşturuyor. Geçirme tekniği ile atkı ipliği çözgülerin arasından teker ve capraz olarak geçiriliyor. Çözgü ve atkı aynı sıklıkta oluyor, alt ve üst atkılar doyumlu geçiriliyor ve yüz kısmı şeddede olduğu gibi çözgü ve atkı yüzü oluyor. Gedirgenin desenleri renkli çözgü ve atkı ipleri (kırmızı ile lacivert, siyah ile gri, kırmızı ile beyaz, lacivert vs.) vasıtasıyla, kilim tekniği ile yapıyor. Bu zaman gedirgenin üzerinde çok küçük “tırnakları” (delikleri) oluyor ki, dokumanın aldığı ismin bununla alakalı olduğu düşünülüyor. Gedirge “delik” demektir. Genelde onu yer yaygısı gibi kullanıyorlardı. Çadırların üzerine serilen bu dokumalar Karabağ’da “Peykam” gibi biliniyorlardı. Karabağ’da (Kelbecer) gedirge taraklama, Abşeron’da taraklı palas, Abşeron’un bazı

köylerinde “Misar” adlanıyor. Şedde havsız dokumalarına tasvir işlemek için kayık tekniği kullanılıyordu. Bu nedenle de bazı bölgelerde hususen Abşeron’da (Hızı) şeddeye kayık-palası, Güney Azerbaycan’da ise “kayık dokunmuş halı” denilir.

Dama-dama şeddelerin başlıca süs elemanı karelerdir. Siyah-beyaz kareli bu tarz şeddeleri mürşid (sufi rehberi) oturan tahta seriliyor veya yatağının üzerinden asıyorlardı. Günlük yaşamda onlardan bayram ve düğün kıyafetleri, çadra, perde, yatak takımları yapılıyordu. Canlı ve kırmızı kareli şeddeler damat çadırlarının yapılışında da kullanılırdı. Kullanım alanına göre bu şeddeler çille şeddeleri ve ön sofrası gibi nevlere sahiptir. Karabağ ve Kazah’ta zarif, sakın renkli kareli şeddelerin damaları ladi, kayık tekniği ile stilize edilmiş hayvan ve kuş tasvirleri ile süsleniyordu. Kareli şeddeler bucakkırağı (bucak kenarı), kesmeli şedde, ocakgırağı da adlanıyordu. Orta asırlarda onlar şetrenci de adlanmışlardır.

Hayatın tüm alanlarını etkileyen kültürümüzün, sanatımızın canlı tarihi salnamesi olan dokumalarımız muazzamlığı ile dünya kültürel toplumunun hep ilgisini çekmiştir.

Dünya müzelerini süsleyen dokumalarımız milletimizi yurtdışında yüksek düzeyde tanıtıyor. Bizler halılar üzerinde ilk adımlarımızı atıyor, hayatımıza onlarla renk katıyor, evimizi, ailemizi onunla ısıtıyor ibadetimizi onun üzerinde yapıyor ve nihayet ahiret evine onun üzerinde göçüyoruz. Halılar o kadar saf ve temizler ki, kutsal kitabımız Kuran da “Onlar (ehl-i cennet) yastıklara ve güzel desenli halılara dayanmış olacaklar.” Aynı zamanda dokumalardan tedavi amacıyla da faydalanılıyordu.

KAYNAKLAR

- Letif Kerimov (1961). *Azerbaycan Halısı*, I.cild, Leninqrad.
- Letif Kerimov (1983). *Azerbaycan Halısı*, II. cild, Bakü.
- Letif Kerimov (1983). *Azerbaycan Halısı*, III. cild, Bakü.
- Röya Tagiyeva (1999). *Azerbaycan Halısı*, İstanbul.
- Röya Tagiyeva (2006). *Azerbaycan Halısı Meişetde*, Azerbaycan, Bakü.

